

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Kosboros szilva. 1. A SzT. több címszóban is közli a következő szövegdarabot: „1621: chieresnie fa az koerteli fa, Dyo fa kóós boros (?) szilua, es bezterczy szilua fa legien beöcziwre ualo” (*becsü, becs* l.). Apróbb különbségekkel az írásmódban ugyanez megvan a *diófa*, a *kosboros* szócikkeiben is. (Az eltérések: *chieresnie* ~ *Chieresnie*, *beöcziwre* ~ *beöcziwre*.) A *kóós boros* után a *kosboros* szócikkében nem szerepel a kérdőjel, hanem ez olvasható: „szk.-ban [= szókapcsolatban]; în constucții; in Wortkonstruktion: ~ *szilva* szilva-fajta; un soi de prune; Art Pflaume”. A *kosboros* jelentéséről ebben a szócikkben sem tudhatni többet.

2. A SzT. *szilva* szócikkében ez áll: „Szk. *aprószemű* ~. 1838–1845: kozborszilva: »eleinérő, aprószemű szilva, néhelytt« románból »vett koldukuc B(első) és K(özép)szolnok« [MNYTK. 107].” Az itt szereplő *kosborszilva* bizonyára azonos a *kosboros szilva*-val.

A szilvára vonatkozó elnevezés eredete lehetne a kosbor virágának színe. Az ÚMTsz.-ban adatolva van *fekete kosbor* (*feketekosbor*), a növénytan más színekkel kapcsolatos elnevezésekről tud: *bíboros*, *foltos*, *hússzínű*, *sápadt*, *tarka* (JÁVORKA–CSAPODY 1955²: 45, 57, 102, 39, 79). A leggyakoribb faj az 'Orchis morio, agárkosbor', a fölsorolt és az egyéb fajok elkülönítése a tájnyelvhasználatból aligha lenne megoldható, vö. VÖRÖS 2008. *kosbor*, *kosmonynősző*. A régiségből is van a szóban forgó gyümölcsnek színnel kapcsolatos neve: *Sarga szilva*, *Vörös szilua* (Gl. *szilva*), s később is: *Kék szilva* vagy *Macskatökű* (ÚMTsz. *kékszilva*). Közvetve ugyancsak színre utaló elnevezés a *kökényszilva* számos szóalakváltozatban (ÚMTsz.), némelykor nem 'szilva', hanem 'kökény' jelentésben, vö. VÖRÖS 2008. *kökényszilva*. A szilvafajok és neveik nagy változatossága mutatkozik meg a néhány évszázadra visszatekintve. Az ún. besztercei szilvát ismertető történeti áttekintésben *Berény szil-*

va, édes kökényszilva; fejér, tarka, sárga, kék szilva, valamint kisgyümölcsű besztecei szilva is szerepel (RAPAICS 1940: 129, 131, 136). A változatos színű és árnyalatú gyümölcsnek a SzT.-ban előforduló neve aligha van kapcsolatban a kosbor növény virágszínével, hiszen ugyan a gyümölcs és a virág színe között lehetséges lenne az összehasonlítás, nem a szemantikai távolság, hanem a tárgyi a kevésbé áthidalható.

Van azonban a kosborféle növényeknek olyan jellegzetessége, amellyel kapcsolatba hozható a szilva termése. Az agárkosbornak (is) ikergumója van, egyik fokozatosan kiürül, a másikban a következő évre való tartalék tápanyag halmozódik. A kosbor szerelmi bájitalok és gyógyborok adalékanyaga volt, ezért a népi tudásban az ikergumó nemcsak ismert volt, hanem az agár(kutya) heréihez való alaki hasonlósága révén az elnevezés alapja is lehetett, l. VÖRÖS 2008. *agárfű, agárkosbor, agármony* 'Orchis morio', *kosmonynősző*; ugyanezen alapuló magyarázat: „Hellen neve *orchis* am. hímállat töke, mely nevét kétség kívül onnan vette, mert ezen növény legtöbb fajai golyós gyökerei és sima meztelenek” (CZF. *kosbor*). A *agármony* 'közönséges párlófű; apró bojtortján' (Agrimonia eupatoria) a latin *agrimonia* szó értelmesítése *agár*-ra, vagyis népetimologikus alakulat.

A kosbor ikergumója más néven *heregumó*-ja nem egyedülálló megnevezés, a növénynevekben számos a *here* – RÁCZ JÁNOS mintegy harmincat mutat be –, illetőleg a *mony*: *bikamony, ebmonyfű, lómonyú szilva* stb. (RÁCZ 2000: 469, 471). – Az „apró szemű, nagyon édes vadszilvafajta” megnevezése lehet *macskatökű* (ÚMTsz.), és *macskatökű-szilva* az „apró szemű, nagyon lágy húsz szilvafajta, amely könnyen hasmenést okoz” (ÚMTsz.). Bizonyos „szilvafajta megjelölésére” a *kutyamonyú*, illetve a *kutyamonyú-szilva* (ÚMTsz.) használatos. Az ÚMTsz. idevágó címszavai még: *lómonya-szilva, lómony-szilva, lómonyú-szilva*.

3. A kosbor gyökere közti *tubera geminata* hasonlósága éppúgy megfelelhett az apróbb méretű szilvagyümölcs megnevezéséhez, mint a *lómony* vagy a **macskatök*. A *kosboros*-nak mondott szilva bizonyos mértékű eufémizmus is lehetett, ámbár ezt négy évszázad múltán aligha lehet megítélni, az azonban bizonyos, hogy apró, talán az ágon kettesével himbálódzó gyümölcs a *kóós boros szilva*, amely kifejezés jelentése mindezek után aligha kétséges: 'a kosbor gumóihoz hasonló (az ágon kettesével lógó) szilva'.

A hivatkozott irodalom

- JÁVORKA SÁNDOR – CSAPODY VERA 1955². Erdő mező virágai. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Bp.
- RAPAICS RAYMUND 1940. A magyar gyümölcs. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Bp. (A besztecei szilva 123–38.)
- RÁCZ JÁNOS 2000. *Here és orr* a botanikában. Magyar Nyelvőr 124: 469–85.
- VÖRÖS ÉVA 2008. A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 85. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.

BÜKY LÁSZLÓ